

Sándor Iván

Huszedik századunk

A közelmúltban két éven át amolyan életút-beszélgetést folytattunk a Petőfi Irodalmi Múzeumban Gáspár Györggyel. Ez alkalmat adott számomra, hogy végigtekintsem a magam huszedik századát.

Mit tudnék még megírni, gondoltam, amikor a múlt évben megkaptam Füzi László felkérő levelét.

Az elmúlt hónapok – mire a nyári szám megjelenik, közel egy esztendő – a korszak, Európa, az ország életében azonban olyan változásokat hozott, hogy érdemes azon is elgondolkozni, miképpen fogant meg mindaz, ahová 2009-re eljutottunk, a XX. században.

1.

A *Forrás* közölte annak idején a *Tygodnik Powszechny* 2000. áprilisi számában megjelent *Ítékezés a XX. század felett* című fiktív bírósági tárgyalás jegyzőkönyvét. Kitűnő lengyel tudósok, művészek vádolták-védtek az elmúlt századot.

Összefoglalom az érveiket.

A *védelem* szerint hatalmas volt a tudományos-technikai fejlődés (relativitáselmélet, kvantummechanika, informatika, gyógyszeripar stb.); megtörtént a dekolonizáció, az USA-ban az afroamerikaiak egyenjogúsítása, egyre növekvő szerepvállalása a közéletben; a század diadalmaskodott a náci, a továbbiakban a kommunista diktatúrák felett; megalakult az Európai Unió; megszülettek Európában az új demokráciák; „*nagyon sok cselekvő ember tett sokat azért, hogy az emberiség elkerülje a rá leselkedő veszélyeket*”... (Andrzej Wajda).

A *vád* szerint egyedülálló ideológiai és totális népiirtások történtek; az ideálokból gyilkos eszmék lettek; az agressziót szolgáló struktúrák mindenre késszé, manipulálhatóvá silányították az embert; elpusztult az anonim ember felelősség-érzete; mindannyian csináltuk a XX. századot, ami történt, azt az egyik ember tette a másikkal, „*nagyon kérem, ne csináljunk az emberből ártatlan csecsemőt*” (Marek Edelman orvos); továbbá: az okulásra való képtelenség, az önismeret hiánya, a fogalmak zűrzavara; a tudomány nemtelen célokra való használása.

Vád és védelem megegyezett abban, hogy a huszedik század nagy, a korszakot híven felmutató irodalmat alkotott. A legtöbbet emlegetett nevek: Thomas Mann, Kafka, T. S. Eliot, Joyce, Beckett. A huszedik századi művészet megmutatta, hogy „*egy út végére értünk*”, ugyanakkor: a művészet piacosodott, ennek nyomán „*a megelő-*

ző századok egyike sem hozott létre annyi fércművet, annyi hazug badarságot, egyik sem tette tönkre olyan mértékben az értékelés kritériumait, mint a múlt század” (Antoni Libera).

A végső ítélet: a század „maradjon meg a következő nemzedékek emlékezetében, figyelmeztetésül, intésül és annak bizonyosságául, mit követhet el az ember a másik ember ellen... Hogy mi lesz a további sorsunk? Ez rejtély. Az emberiségnek azonban elővigyázatosnak kell lennie: el kell kergetniünk házunk tájáról Prométheuszt, és részt kell vállalnunk Szisüphosz nehéz munkájában”.

2.

A „tárgyalás” egyetlen megközelítés a huszadik századról szóló könyvtárnyi szövegthalmazból. Azért választottam, mert közép-európai tapasztalatból született, de ugyanakkor – földrajzi-történelmi okokból – mentes azoktól a kölcsönösen mindig a *másikra* mutató reflexektől, amely általános közvetlen térségünkben.

Érdemes a XXI. század – a „tárgyalás” óta eltelt – első évtizedének eseményeit összehasonlítani a XX. század első évtizedével. A *közös*, ami élénk tárul, a *váratlanságok* sorozata, amelyeknek az okai akkor is a megelőző idők méhében rejtettek: a kormányzatok alkalmatlannak bizonyultak a korszak folyamatainak feltárására; a nemzetiségi kérdések megoldatlanok voltak; a Monarchia mint államalakzat már fenntarthatatlannak mutatkozott. Mindezek következményeként „váratlanul” robbant ki az első világháború.

A huszonegyedik század első évtizedének „váratlanságai” ugyancsak a megelőző idők méhében rejtőztek: a 2001 szeptemberi nagy terrortámadás a világterrorizmus jelképe az évtizedkezdet, a világválság megérkezése az évtized-befejezés; általános a tanácstalanság a megoldáskeresésben; a közép-európai zóna újabb leszakadása; azoknak a korábbi folyamatoknak a végjátéka, amelyek az európai kultúra évezredes értékeinek működésképtelenségéhez vezetnek.

A kulturális korszakváltás *összekapcsolódik* a globális világválsággal és felerősítik egymást. Téridő élményünk: a *história*, a *szakadék tér szokásos ideje*; Nyugaton és Keleten (Közép-Európában) – a történelmi fejlődés sokszor említett különbözőségei következtében – más-másképpen, de lényegileg hasonlóan. Ezt minősítette Jean Baudrillard Nyugat és Kelet kölcsönös egymást fertőzésének.

A folyamatok mögött érvényesül mindaz, amit Canetti a tömegnek az egyén feletti uralmáról, Ortega a tömegek lázadásáról és lázításáról, Cioran a kultúráról, Bataille a Rossz és a Bűn mindennapiságáról írt.

Közép-Európa újra zavarzóna (amiképpen a XX. század elején); Magyarország – a történelemben folyamatosan – újra zsákutcás világ.

Tehát: miképpen fogant meg mindez a XX. században?

3.

Az első világháború befejezésekor a Romanovok, Habsburgok, Hohenzollerek bukásával évszázados társadalmi-államhatalmi formák omlottak össze. Akkoriban nézett szembe az európai szellem-művészet azzal, hogy az ingtag átmeneti formációk kialakulásával nagyjából egy időben indultak meg azok a folyamatok, amelyek együtt jártak a hatalmas kulturális korszakváltással.

A gazdasági ereje és demokratikus államberendezkedései jóvoltából szilárdabb alapokkal rendelkező nyugati világ őrizni tudta stabilitását a harmincas évek nagy válságáig, túljutott a második világháború megrázkódtatásain is. A közép-európai zónának a folyamatos átmenetiség jutott, s az ezzel járó ingatag formációk, rossz orientációk és zsákutcák. Magyarországon belejárt ebbe Trianon, továbbá a demokratikus alapok hiánya. Vezetői a náciizmus oldalán belevitték az országot a második világháborúba, és csakúgy, mint a régió többi országát, előbb a náci, majd a szovjet diktatúra sújtotta.

Mindezeknek a huszonegyedik századra is átnyúló hatása három pontban foglalható össze.

a) Általános és folyamatos instabilitás. Hiányzó polgárság, amely a demokratikus államberendezkedés-mentalitás biztosítója. Nincs szülőotthona annak a politikai elitnek, amely alkalmas a folyamatosan átmeneti állapotokat stabil formációkkal felcserélni, nincs hagyománya a demokratikus működési elveknek. Nem érvényesül a politikai racionalitás, nem alakul ki bizalom. Tévesek – főképpen a háborúk, válságok, mélypontok idején – a kilábalási alternatívák. A progresszivitást biztosító orientációs pontok hiányában általános a lakosság tudatzavara, rászédhetősége, az egyén mindent az államtól vár, idegen számára a saját felelőssége, kiszolgáltatottságával védekezik, ismeretlen számára, hogy a huszadik század sötét éjszakáinak történeteit ő maga is írta.

b) Folyamatos a „másikra” mutogatás, az így kialakuló örökös revánsvágy, ami eltorlaszolja az építkezés lehetőségét. A huszadik századot végigkísérő szembenézéshiány, az okok racionális feltárása helyén a gyűlölködés. Az állandó veszélyeztetettségérzés, s nemcsak a külső hatalmak nyomása, de a belső populista, a szélsőséges erők téveszméinek újraeledése miatt is. Annak a felismerésnek a hiánya, hogy a rasszizmus-antiszemizmus *mindig az egész nemzet* tragédiájához is vezetett. (Ugyanaz a magyar kormány hajtott több mint négyszázezer magyart a haláltáborokba, amelyik pusztulásba lökte a magyar katonákat a Don-kanyarban és a második világháború végzetes vereségébe taszította az országot.)

c) A század jobbainak figyelmeztető szavai, óvó intései hiábavalók voltak. Sokan vállalták az értelmiség felelősségét – hatástalanul. A századot végigkísérte a két komplementer magatartás, az *illúzió* és a *gyanútlanosság*. Igaza volt Andrzej Wajdának, amikor arról beszélt, hogy csodálja azokat, akik szembeszálltak a pusztító erőkkel, rámutattak a mentalitássüllyedésre, őrizték a történelemből való okulás ethoszát. Ám nem volt-e igazuk azoknak, akik felismerték, hogy a „különös hírmondók” szavai süket fülekre találtak? Ha visszaidézzük a huszadik század első évtizedét s párhuzamokat keresünk a mai első évtizedünkkel, vajon nem mondható-e el, hogy még mindig kéz a kézben jár az illúzió és a gyanútlanosság? –, és ez váratlan robbanásokat hozhat?

4.

Így járt együtt a harag éjszakája és a mindennapok világossága a huszadik században. Ebben a hullámszásban azt keresem, hogy a sötét erők és hatások miképpen kerekednek felül, torkollnak abba a huszonegyedik századi téridőbe, amelyben az új világváltság és a korszakkultúra változásai összeérnek.

Az Európai Unió léte, az, hogy az ország az Unió tagja, tompíthatja a negatív hatásokat. De a közép-európai zóna továbbra is folyamatosan a megoldatlanságok terepe.

Már a múlt század kilencvenes éveiben felismerhető volt, hogy a kapitalista világban a demokrácia új, immár sokféle változata alakul ki. Nem kizárt, hogy Magyarországon olyan demokráciaváltozat jön létre, amely a legrosszabbat örökli: az elmúlt század második feléből az autarchikus hegemoniát, az első feléből a faji előítéletekkel sem leszámoló revánsszellemet.

„Hogy mi lesz a további sorsunk? Ez rejtély – idéztük fel újra a kilenc év előtti lengyel szellemi bíróság intését. – Az emberiségnek azonban elővigyázatosnak kell lennie: el kell kergetnünk házunk tájáról Prométheuszt, és részt kell vállalnunk Szisziüphosz nehéz munkájában.”

Meglepett, hogy a szellemi bíróság Prométheuszban nem annak a fáklyának a hordozóját látta, amely az ember számára a megvilágosodás lángját hozta el. Én nem kergetném el a „házunk tájáról”. De annak híve vagyok, hogy vállalnunk kell Szisziüphosz nehéz munkáját.

E számunkat nyomta és kötötte az AS-Nyomda Kft. Szilády Üzem

axel springer

SZILÁDY

6000 Kecskemét, Mindszenti krt. 63.
Tel.: +36 76 481 401; Fax: +36 76 481 204
E-mail: szilady@axelspringer.hu
www.as-nyomda.hu; www.szilady.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

nka

Nemzeti Kulturális Alap

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.